

ИМЕТО НА ГРАДОТ БИТОЛА

1. Денеска во македонскиот името на овој град се јавува во две изговорни варијанти: *Бишоља* и *Бишола*. Првата е позната во говори што уште го чуваат старото меко *л* (со „полумек“ изговор), меѓу нив и во самиот битолски говор. Втората им е својствена на централните говори во кои старото меко *л* затврднало (прилепскиот, велешкиот). Во ново време таа се шири преку службената употреба. Уште една варијанта на ова име е *Бишољ* во српскохрватскиот. Кај Грците пак тоа е осмислено како множинска форма: τὰ Βιτόλια¹).

2. Меѓутоа, пообично е во грчкиот за овој град името *Μοναστήρι* примено и од Турците (*Monastir*) и Албанците (*Manastir*). Во XVII в. Хаџи Калфа бележи интересна контаминација на двете имиња: *Тола Μοναστήρι* (но и: *Бешоља*²).

3. Името *Бишола* го привлело вниманието на повеќе етимолози. Искажани се две мислења: а) дека во него треба да се бара една постара трачко-илирска основа, и б) дека е тоа име од словенско потекло.

4. По неуспешниот обид на Хан³) да го сврзе ова име со алб. *vito*, *vitoja* „гулаб“, ја истакнува Фасмер⁴) хипотезата, тргајќи од византиската форма *Βουτέλις*, дека тоа може да се смета како илирско или трачко и да се зближува со литовското *būtas* „куќа“ и старопруското *buttan* „куќа“. Притоа тој ја има предвид и сличноста по значење со подоцнежното *Μοναστήρι(ον)*.

5. Асоцијацијата по значење и гласовната сличност послужи, меѓутоа, и за обосновување на гледиштето дека се работи за име од словенско потекло, кое веќе Стојан Новаковиќ го сврзуваше со ст.сл. обитѣль „манастир“. Поддржувајќи ја таа претпоставка, Вајан⁵) сметаше

¹ М. Г. Δημόστας, 'Η Μακεδονία, 247, итн.

² Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, Wien 1812, 97. Инаку во турските пописни дефтери името Монастир е засведочено за втората половина на XV век. Сп. М. Соколки, Турски изворни податоци од XV и XVI век за градот Битола. Гласник на Институтот за национална историја VII 1, 1963, 127—156; Н. Hadžibegić, Glavarina u osmanskoj državi, Sarajevo 1966, 48 нт.

³ J. G. Hahn, Albanesische Studien I, Jena 1854, 272.

⁴ M. Vasmer, Zur alten Geographie der slavischen Länder, 2. Bitolj. Zeitschrift für slavische Philologie IV, 1927, 93—94.

⁵ A. Vaillant, Slave Bitolj „Monastir“. Revue des études slaves VIII, 1928, 86—87.

дека губењето на почетното *o* во тој збор може лесно да се објасни со преразложување во предлошкиот состав: *v Obitoli > vo Bitoli*. Поголема тешкотија за објаснување тој гледаше во завршокот *-olj* за ст. сл. *-ēli*, којшто се обиде да го изведе од еден посреден стадиум **Bit̥li*. Мислењето на Фасмер тој го отфрли меѓу другото и поради тоа што сферата кон која припаѓа литовското *būtas* е „généralement considérée comme septentrionale (baltique, germanique, celtique), et nullement comme illyrienne ou balkanique”.

6. Најпостоен осврт на целото прашање направи Ст. Романски⁶), којшто исто така го застапуваше гледиштето дека треба да се поаѓа од *ovit̥čl̥av*. За него беше поприемливо објаснението, дадено порано од Илјински⁷), дека почетното *o* се загубило по пат на декомпозиција, како на пример во *Ряхово*, *Рахово* од *Оряхово*, *Ряховица* од *Оряховица* и др. Како и Илјински, тој ја смета замената на суфиксот *-ѣль* со *-оль* како поверојатна наспрема објаснението што го предлагаше Вајан. Тој обрна внимание и на крајното *-a* во името, сметајќи дека „при замяната на суф. *-ѣль* со *-оль*, вследствие на чувството за рода на првата форма (имената на *-ѣль* са от ж. р.), е била предпочетена формата за ж. р. на новиј суфикс *-оля*: *Биѣоля*”.

7. Материјалот од различни историски извори од Средниот век, во кои се споменува името на овој град, ни се претставува вака⁸). Во византиските извори имаме: *καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βουτέλεως εἰς τὴν Πελαγονίαν* (I грамота на Василиј II од 1019 г.), *ἡμόνα πυρπολήσας τὰ ἐν Βουτέλιῳ βασιλεία τοῦ Γαβριήλ* (Скилица-Кедрин, XI в.), *Βουτέλις* (Грамота на Михаил Палеолог од 1272 г.). Под форма *Butella* или *Botella* се среќава ова име во латински извори од XI—XII в. (како *Butella* го бележи Вилхелм Тирски којшто самиот одел таму во 1168 г. како пратеник на ерусалимскиот крал крстоносец Амаррих). Во петте познати полни преписи на „Географијата” на арапскиот научник и патеписец Идриси (XII век) името на овој град е забележено како *Tūtili*, што секако стои по грешка на препишувачите место *Būtili*. Идриси споменува дека тоа бил „убав, великолепен и пријатен град”. Задржувајќи се на словенските записи, Романски со право го истакнува фактот

⁶ Ст. Романски, Имената на някои македонски градове, — 3. Битоля. Македонски преглед V 4, 1929, 63—70. Тоа становиште го застапува и П. Скок во студијата Из топонимастике Јужне Србије, Гласник Скопског научног друштва XII, 1933, 214. Формата *Биѣоля* Скок ја смета за „остатак падежа на *-a* (генитив) као и код словенских топонима који ујоше у грчки или цинцарски језик: *Florina* за Хлерин, *Uhirdŕa* за Охрид”, а аром. *Bitul'e* за стар локатив. За турското *Toli* смета дека потекнува од локативот со тоа што е испуштено *bi* „ради тога што су га у својој језичкој свести идентифицирали са персиском препозицијом *bi* која значи „без” или са арапском, која значи „са, код, у”... Скок нотира дека формата „*обиѣол(а)* или *обиѣолија* за *обиѣељ* у оба значења (манастир, породица) забележана је код далматинских аутора, упор. Ак. РЈ, VIII, стр. 361”.

⁷ G. Ilinski, W sprawie „dekompozycji” prefiksów w językach słowiańskich, Prace Filologiczne, XI, 1927, 190.

⁸ Ст. Ст. Романски, ор. cit. 68; Ы. Заимов, Битолски надпис на Иван Владислав самодържец български, София 1970, 88; В. Недков, България и съседните ѝ земи през XII век според „Географијата” на Идриси, София 1960, 39 и 114.

дека во некои од нив, иако се тие од покасно време, името на Битола е забележено со *и*: Ыџтола и сл. Интересно е дека Романски овде допушта и за старословенскиот период асоцијација со коренот на глаголот *вџити*: „Много е възможно, не само писмовно, но и звуково в старобългарско време още, особено след исчезването на префикса *о*, това име, вследствие на народно осмисляне с оглед към глагола *бџити* да е добило форма *Ыџтѣль, чието коренно чл лесно е могло да бѣде схванато и предадено на грѣцки като *ou* (лат. *и*), срв. новогр. *карџта* = старобългар. *корџио* и под.“⁹⁾

8. Како што ќе видиме веднаш, Романски бил воден овде од една правилна интуиција. Кон записите што ги цитира тој, може да се приклучи како постар оној од Болонскиот псалтир, во кој се кажува дека книгата била купена „срѣдъ града въ Бѣтоли“.¹⁰⁾ Меѓутоа, пресудна важност има споменувањето на овој град во новооткриениот натпис на Јоан Владислав од 1015—1016 година. Установувајќи го правилно тоа име во петтиот ред на плочата, Ј. Заимов го чита вака тоа место, на кое се некои букви поистриени: градъ[ъ Ы]џ[т]ола. Врз основа на тоа читање тој исто поаѓа од врската со *овџтѣль*, но истакнува дека „досега не са изяснени всички подробности в строежа на името“.¹¹⁾

Меѓутоа, веќе самите снимки во неговата книга побудуваат сомнение дали е сосем прецизно прочитано името на градот. Така за претполаганото *и* самиот Заимов бележи: „*и* е очертана с малко изкривена водоравна (може би каменоделецът е започнал по погрешка *и* или на това място има пукнатина или чупка в камъка)“.¹²⁾ Што се однесува на крајната буква, читајќи ја како *а* Заимов треба, природно, да претпостави секвенца со тврдо *л*. Тој тоа и го прави: „Затвѣрдяването на *л*“ (срв. в днешния говор *кошула*, *неделя* срещу *кошула*, *неделя* в Стружко), како токазва надписът на Иван Владислав, е станало в битолският говор още преди края на X в.“¹³⁾ Бидејќи во битолскиот говор и денеска *л* не е затврднато (па како *кошуља*, *недеља* се вели и *Бишџоља*), — и во тоа имаме една изразита диференцијална црта на тој говор наспрема прилепскиот, — останува и во овој случај резерва спрема читањето на Заимов.

⁹⁾ Ст. Романски, *op. cit.* 70.

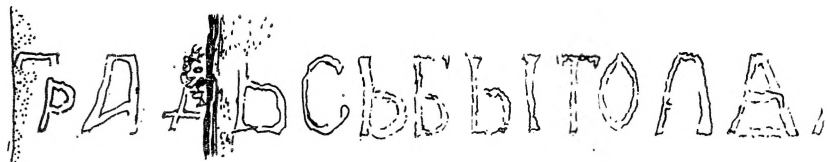
¹⁰⁾ Й. Иванов, Български старини из Македонија, София 1931, 52.

¹¹⁾ Й. Заимов, Битолски надпис. . . , 33, 88.

¹²⁾ Й. Заимов, *op. cit.* 22.

¹³⁾ Й. Заимов, *op. cit.* 89. Не можеме во врска со ова да не забележиме дека премногу загрижен за тоа што еден натпис од XI в. може да понуди во поткрепа на една национално-романтичарска теза од XIX в., овој истакнат бугарски ономастичар како со ослабено внимание да пристапил кон лингвистичката интерпретација на краткиот текст. Така, покрај веќе споменатата неточност, му се случило да каже дека *съзиделич* не му одговара по вид на *деџаелич* (стр. 18) и да ја реконструира формата *оџоуџк* (м. *вџоуџк*, *вџоуџк*; стр. 24) за македонскиот од почетокот на XI в., кога во него и денеска имаме *вџук*. Многу е интересно што формата *оџоуџк* не фигурира во речникот на зборовите од натписот што го дава Заимов на стр. 88—95. Ова може да се толкува како тихо откажување од оваа реконструкција во текот на самото печатење на книгата.

Со љубезна согласност на проф. Д. Коцо, којшто подолго време работи врз реконструирањето на оштетените места на натписот, го даваме овде неговото читање кое гласи (како што се гледа на приложениот цртеж во намален размер): градъ сѣ Бѣтола. Самиот сум можел да се уверам дека, иако на тоа место на плочата имаме поистриени букви, контурите на ѣ и ѡ доста лесно се забележуваат.

9. Според сето изнесено, ние треба да сметаме веќе со формата Бѣтола ѡ како со најстара фиксирана форма во еден словенски текст. Бидејќи е тешко да замислиме за почетокот на XI в. мешање меѓу ѡ и ѣ, а немаме доволно основа ни да претпоставиме во случајов налагање на глаголскиот нацрт за ѣ, — следува да заклучиме дека во овој најстар запис името на градот се јавува во множинска форма. Со оглед на преминот ѡ > ѣ во македонскиот (XII—XIII в.), не постојат тешкотии да се објасни развојот што доведува до денешното Битола, Битола. Самиот тој премин можел да придонесе за сфаќањето на ова име како единска форма, до колку таа и порано не се јавувала паралелно со множинската. Впрочем вакви преосмислувања станувале по една или друга причина (сп. некогаш *Сѣруи* а денеска *Сѣруја*)¹⁴.

10. И така, домислувањето на Романски дека изговор со ѣ можел да постои и во дадениов период — сега се оправдува. Но формата Бѣтола ѡ, засведочена за 1015—1016 г., тешко го погаѓа самото изведување на ова име од обит*ѣл. Колку само перипетии требало да станат за да се дојде до можноста еден словенски збор да се претвора во друг словенски збор под дејството на народната етимологија! Според една варијанта би требало претходно да се изврши декомпозиција, па да дојде тогаш до замена на суф. -*ѣвл-* со -*ѣол-*. Според друга би требало прво да имаме префрлање на акцентот врз почетниот вокал, па потоа далечна асимилација *Обит*ѣл- > *Обитол- и најпосле декомпозиција.¹⁵

Се чини дека е многу попросто да ја следиме мислата на Романски за врската со коренот на глаголот выти, но не веќе преку народната етимологија, ами по еден непосреден пат. Познато е дека личното име *Вутотъ, изведено од тој корен како партиципна форма, послужило за основа на називи на градови во различни области, па е меѓу другото засведочено и во старата словенска топонимија во Грција (сп. *Вѣтотѣѣ*—Тесалија, од *Вутот-ѣѣ).¹⁶ Познати се и стари апела-

¹⁴ Сп. Ѐ. Иванов, *op. cit.* 52, 511.

¹⁵ Ѐ. Заимов, *op. cit.* 89.

¹⁶ S. Rospond, *Македонски јазик XX*, 1969, 75.

тиви од тој корен: *byto*, *byтъ* „имот“ во старорускиот,¹⁷ *bydlo* „жилиште“ во старополскиот (истото значење го има *bydlo* и денеска во чешкиот и лужичкиот).

11. Поаѓајќи од тоа, можеме како сосем веројатна да ја поставиме хипотезата дека во случајов се работи заправо за старо вкрстување на илирско или трачко образување и, од друга страна, словенско, кое спаѓало во истата значенска сфера („дом, жилиште“). Така се враќаме делум и на мислењето на Фасмер, колку што се однесува за учеството на илирскиот или трачкиот. Забелешката за тоа дека *bútas* не би наоѓало соодветства на Балканот може и да се отклони со привлекувањето на нови факти. Така се налага споредувањето на месното име *Буџел*, *Буџел* (сега дел на Скопје) со формите *Βουτέλις*, *Butella*. Ова име е забележано веќе во втората половина на XIII в. во грамотата на Константин Асен (на *Βυτελι*’скиот пж¹⁸). Повторено е тоа малку подоцна повеќе пати и во грамотата на Милутин од 1300 г., дадена на манастирот св. Георгиј Горг кај Скопје (оу *Бутели*, во *Бутели*¹⁹). Во XVI в. е забележано од еден италијански патописец како *Buttol*²⁰. Не е исклучено дека во овој круг имиња треба да се вклучи и *Вуџолишица* (име на село во областа Мариово, источно од Битола).

Со една контаминација меѓу илир. трач. **Butel-* и слов. **Byto-* би можело полесно да се објасни присуството на вокалите *ы* и *о* во словенската варијанта на името на градот Битола (*Бытола*). Можеби од таква контаминација произлегол завршокот на *-а* во старата словенска форма и отаде сфаќањето на името како множинско. Сето ова треба да ни ја објасни словенската форма, додека од друга страна византиските и латинските записи можат просто да ја одразуваат постарата (илирска или трачка) форма. Сосуществовање на две варијанти на месни имиња во области со мешан етнички состав е сосем обична појава. Ако ја примиме и во случајов оваа можност, тогаш стануваат непотребни сите напори да се објаснува разликата по местото на акцентот и во вокалниот состав меѓу словенската и византиската форма²¹).

¹⁷ Сп. под тие зборови во Речникот на Срезневски: Москвичи побѣгоша и бѣжачи пометаша своя быта. . . и грабиша то быто Московское и Псковское Изборяне. — Князь же Семен весь бытъ запечатал.

¹⁸ Й. Иванов, op. cit. 582. Како податок за местото интересно е тоа што Иванов тврди дека во 1907 г. „нещо един километър западно от с. Бутел, селяни ми посочиха местност, гдето некога „имало голем манастир свети Ѓеорѓи“ (580).

¹⁹ Р. М. Грујиќ, Три хилендарске повеље. Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I, Скопје 1936, 9. За описот на месноста се посебно важни овие податоци: И во Бутели виноград до с(ве)те Б(огороди)це боутельские; и другоу нивоу тоугере 8 Боутели до с(ве)те Троиручице.

²⁰ Р. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. veka. Rad Jugoslavenske akademije LXXXIV, 1887, 71.

²¹ Така, многу тешко беше да се објаснува зошто наспрема ̑ византиските извори бележат ̑ (а и формата *Буџел*, како што видовме, нема ̑ ами *e*). Сп. Романски 69, Займов 89.

12. Во изведувањето на етимологијата на името Битола постојано бил присутен во свеста фактот што во ново време Грците го викаат тој град *Μοναστήρι*. Тоа име е забележано во турскиот период, но изгледа најверојатно дека тоа се јавило пред идењето на Турците кои го усвоиле. Меѓутоа, и нашата хипотеза оперира со елементи што не одат надвор од значенскиот круг во кој спаѓа и ст. сл. *овитѣль* („дом, жилиште, *μόνη*“). Од друга страна, ништо не може да ја наложи како задолжителна најтесната врска по значење меѓу едно постаро и поново име за исто место. Не е исклучено дури постарото име (*Βουτέλις*, *Βουτέλιον*, *Бытола*) да се сврзувало повеќе со значењето „жилишта, кукишта“ (можеби и „урнатини“ — со оглед на старата Хераклеја),²² а новото да се јавило независно од тоа во врска со некој познат манастир во ова место во Средниот век.

Blaže KONESKI

S u m m a r y

Usually the name of the town of Bitola is explained by the Old Slavonic *овитѣль*. The fact that in more recent times the Greeks have called this town *Μοναστήρι* is taken in support of this. However, the newly discovered inscription of King Joan Vladislav from 1015—1016 represents the Slavonic name of the town as *Бытола*, which does not support the above-mentioned etymology. The author makes the supposition that it is a matter of a contamination of the Illyrian or Thracian **Butel-*, and the Common Slavic **Byto-*, elements which belong to the same sphere of meaning.

²² Последен документарен податок за Хераклеја имаме во актите на Цариградскиот собор од 553 г. Веројатно наскоро по тоа градот бил уништен. Сп. Фанула Папазоглу, Хераклеја и Пелагонија. Жива Антика IV 2, 1954, 321. *Исџаџа*, Хераклеја Линкестидска во светлината на книжовните и епиграфските текстови. Хераклеја (издание на Народниот музеј — Битола) I, 1961, 26.